

Kaizeri Repertorium p. 188.

110^hht (306)

~~110~~

1
Dr. Klementy Sigmund

Kölsői művei.

Gyulay Pál dr.
egyetemi tanár előadásai után.

Budapest.
1898.

2

Bevezetés.

Dr. Kemény Zsigmond Két tekintetben érdemli meg figyelmünkkel: mint regényíró és mint politikus. Itt mint regényíró fogjuk őt méltányolni.

Kemény regény töredékekkel lépett fel. Első ily regény töredéke az 1839-iki Athenaeum-ban jelent meg „Trabella és a remete” címmel. Mindössze két nagy mutatvány jelent meg belőle. 1841-ben Kötött belőle az Erdélyi Társalgóban is. His is akarta adni, azonban Pusta Kamaráson elpusztult. Történelmi regény lett volna ez abból a korból, melyben Erdély Kétöntvált Magyarországtól, s melyből utolsó regényét is merítette.

Második regényének címe: „Élet és ábránd”. Ez is elvesztett, s csak egy igen szép mutatvány jelent meg belőle az 1843-iki Honderű-ben. E regénye tárgyát a szerencsétlen portugál Kollónok Camvens-nak idejéből merítette. Ekkor ismét új regényíró „Gyulai Pál” címmel, melyet az előbbitel együtt, felküldött Eötvösnek tanács kéreés végett, hogy melyiket adja ki előbb. Eötvös azt tanácsolta neki, hogy a magyar tárgyat adja ki előbb. Így jelent meg 1846- végétől 1847 végéig „Gyulai Pál” or. regénye 5 Kötetben. Ekkor Kintől a forradalom s így az „Élet és ábránd” nem jelent meg, hanem Eötvösnél maradt; Mikor pedig Görgey Arshur Rudát brette, a regény Eötvös kezében elpusztult.

Negyedik regénye volt a „Férj és nő” mely 1850-ben jelent meg 2 Kötetben. Ezt a hatvanas években a Kisfaludy társaság újra kiadta.

1853-ban 3 Kötetben összegyűjtve jelentek meg Kemény Zsigmond beszédei, melyek Kötöt a leghosszabb a „Kodképek a Kezély látványán” 1888-ban új kiadást ért. Nyilvános e

novella gyűjteményből jelent meg második kiadásban a „Szerelem és hiúság” cr. az ötszö könyvtárban 1873-ban.

1855-ben új regény jelent meg Keményről or. Övegy és leánya” 2 kötetben. 1858-ban jelent meg „Trazjongók” cr. 3 kötetes regény. 1862-ben jelent meg utolsó regénye a Lord idők 3 kötetben. Ezen kívül regénysorodék jelent meg a Császár Terenor szerk. Divat-csarnokban 1854-ben.

Ist meg Kemény, gyűjteményben megjelenés beszélyein kívül 2 beszélys. Egyik „A Kés boldog”, mely a Filológiai Virgilsől szerkesztett Budapesti Vischangban jelent meg. Ujra kiadta Gyulai Pál az 1873-iki „Budapesti Szemlében”. A másik 1853-ban jelent meg a Szépirodalmi Lapokban „A telen a törpe” cr. Ujra megjelent a Budapesti Szemlében 1874-ben.

Ezen regényeken és beszélyeken kívül még egy drámát kezdett írni Kemény az 1869-iki „Pesti Napló” kiadásában „Anna crimmel. De ez csak töredék maradt. Kemény összes regényeit, regénysorodékeit és beszélyeit legújabbban 1898-ban kiadta Gyulai Pál „Dr. Kemény László összes művei cím alatt 8 kötetben.

Kemény regényírói működése mellett igen fontos politikai működése is. Politikai cikkei mintegy Riegészék regényírói munkásságát. Másfelől pedig a szellemi tanulmányai és bírálatok hívják fel figyelmünket.

Első műve, melylyel fellépett, történelmi tanulmány volt „A mohácsi veszedelmek kairól” cr. 1840-től pedig számos verserőt írt az Erdélyi híradóba egészen 1845-ig. Legnagyobb feltűnést kellett aronban „A Korlekedés és ellenérői” cr. írásával mely Székelyi figyelmét is ráirányozta. Ekkor feljött Pestre és a Pesti - Hírlapnak lett dolgozó társa és ez is maradt 1848 december

A Pesti hírlapba írt cikkei mely belátással vannak írva, s mikor megindult a forradalom, egyaránt kúszott a bécsi kamurilla s a pestiek suttogásai ellen.

Mikor 1850-ben megállapította a bécsi kormány a Pesti Naplót, Kemény távollattalta magát tőle. Mikor azonban a régi szerkesztő Isaszai Terencez helyébe új lépett, Kemény is inni kezdett cikkeket a lapba, de leginkább a külföldi eseményekről. Ugyanekkor adta ki Csengerjével együtt a „Magyar szavak és status-ferfiak” cz. művet 1851. melybe két kitűnő mely-reható tanulmány is, „Széchényi Istvánról” és a „Két Wesselenyiről”.

Ugyancsak 1851-ben írta a Pesti Napló társasága számára „Erdély közele 1791-1848-ig” cz. tanulmányát, melynek megírására Bethlen János gróf halála adott alkalmat. Eredeti címe így hangzott: „Vissza tekintések Erdély múltjára és gróf Bethlen János politikai pályájára.”

1850-ben, mikor Magyarország le volt igazva s beolvastva az oroszok tartományok közé, írt egy röpiratot: „A forradalom után” cz. melyhez járult 1852-ben „Még egy szó a forradalom után” cz. röpirata.

E két munkája nevezetes, mert a legjobban vannak megírva és stílusának ereje leginkább ezekben nyilatkozik. — Az általában szerencsétlenségben fordítja a pártokat, hogy egyesüljenek, egyrészt mind az uralkodó háznak azt tanácsolja, hogy helyetkedjék vissza a pragmatika sanctio jogalapjára. Mert az nem áll, hogy Magyarország eljártotta jogát, hogy fegyverrel meghódított tartomány, mert akkor csak az oroszok volna a monarchia alapja. — E röpiratokért mind a magyar köznépség mind a bécsi udvar megharagudott Keményre.

Tedig ezek képezték a kiegyezésnek első kiinduló pontját. A másik alapcsontja az, hogy ne járja meg Auszria a Keleti háború károsítását, hanem iparkodjék minél több befolyást szerzeni a Dabrák népeire. Erdélyes értelem is e röpirat, mert megvan benne írva Magyarország fejlődésének története 1825-1848-ig. Tel akarta ezzel bebizonyítani, hogy Magyarország tulajdonképen csak belesodorta

tott a forradalomban, s hogy az a politika, melyet az ellenes 48 előtt foly-
 tatott, nem tört az elszakadásra, csupán csak Magyarország különállási-
 nak biztosítása, a nemzetiiség fejltetése, szabadon intézmények megala-
 pitása volt célja. Tellemre az akkori politikai pártokat, lefesti a 48-ban
 uralkura jótoll pártokat és embereket. Senki sem írta meg jobban a
 politikai élet fejlődését, senki se jellemerte találóbban a politikai pártok

Thémény csakán visszavonult a betűgyektől s csak külföldi ese-
 ményeket tárgyalt cikkében is, míg nem 1855-ben átvette a szerkesz-
 tést. Az ő szerkesztése alatt jelent meg Deák Ferencz husvét-i cikke is a
 Pesti Naplóban, mely a jeget megöröc. Növelő politikai cikke volt az,
 melyben Kossuth ellen lépett föl.

Politikai cikkei mellett számos aesthetikai tanulmányt
 és bírálatot írt. Ezek. Esmer a regény és dráma körül. (Leíróadalom lapok/
 1853) „Linnművészetünk ingyében” (Pesti Napló. 1853.) Szalay. Magyarország törté-
 nete cz. munkájáról (Pesti Napló. 1853.) Macaulay „Anglia története cz. munkájáról.”
 (Pesti Napló 1853.) Arany Tolaja (Pesti Napló 1853.) sas. Ezekhez jártnak még id.
 Kaszár Károly és Korösmárosy Mihály felett mondott emlékbeszédai. (1860 és 1864.)

Politikai tanulmányai legnagyobb részét még minorenek összegyűjtve.
 Kecskeméjiről és a két Veszélemjiről írt tanulmányait Gyulai Pál adta ki 1870-
 ily címmel, Thémény Zsigmond tanulmányai I. kötet. E tanulmányok II. köte-
 tét aesthetikai és kritikai cikkei, valamint az Erdély közéletéről írt essay-
 ja töltik be. Egyéb aesth. cikkeket ugyancsak Gyulai Pál adta ki az Olcrió
 Könyvtárban 1883-ban „Élet és irodalom” cím alatt.

Igen csekély az a mit eddigelé Thémény Zsigmondról írtak.
 Egy-egy bírálat, melyet regényei megjelenésében írtak, néhány emlékbé-
 széd és tanulmány teszi jofornán az egész irodalmat. Beszély gyűjte-
 ményt Gyulai Pál ismeretle a Pesti Napló 1854-iki évfolyamában két
 számban.

„Az övegy és leányas” Gergussz György ismertette (Pesti Napló 1857 I.)

Magyarország eről írt Danielik Lajos: „trégény tekintettel Homény Zsigmond, bregy és lánya or. alatt / Testi napló 1857. / A rajongók bírálata megjelent a Szépirodalmi Közlönyben 1859-ben. A zord idők bírálata olvasható a Szépirodalmi Függelékben 1862. I. Homény Zsigmond tanulmányairól Baráth Ferenc írt a Reformban 1871-ben.

Homény emlékeiretől írták meg. Salamon Ferenc / Híradók 1876. / László Hány a Kisfaludy társaságban / megj. Kisf. társ. Évk. XII. 1877. és legprebb Gyulai Pál az Akadémiában. / megj. az Akad. évk. 1879. és emléktárái között 1879. - Homényt, mint regényjéről legbővebben méltatta Péterfy Jenő a Budapesti Szemlében / 1881. XXVIII. k. 1883-ban Deákcs Gusztáv adott ki ily or. művel. Homény Zsigmond és a Kiapadás. Tulajdonképpen Homény Közirati művel. adta ki a 49. ki eseményekről néhány megjegyzést csatolva hozzá.

Dr. Homény Zsigmond élete.

Homény Zsigmond báró Alvinczen, alsó-Fehérmegyei Községben született. Szeretlettel 1814. jún. 26-án; így születés napját jún. 1-26. köze tartják / V. ö. Garda Samu dr. „Hol született Homény Zsigmond br. or. közleménye az. Tud. Sőt. Közl. I. évf. 1891) anyja br. Homény Lammel, anyja pedig ennek második neje Lórá Prosalia volt. Fejedelmi családból származott, de az ar ág, melyhez ő tartozott, elregényedett és anyja sem volt valami jó garda. Lendés, tanulmány gyermek volt; már az alatti román. Kath. iskolában, hol tanulni kezdett, feltűnt, de még inkább a nagyenyedi collegiumban, melynek éves korától 20 éves koráig: 1822-1834. / tanulója volt. Anyja ugyanis 1822-ben elhalván, anyja kis jószágára, Maros Kapudra vőtt, fiát pedig az enyedi collegium publicus acakjai köze iratta. Nagy-Enyed akkor némi politikai és kudo-

mányos központ volt; nem messze lakott oda rokona Kemény Dénes az erdélyi ellenzék egyik vezetője, híres prózaíró; itt volt jogtanári írást Szász György a Riváló tudós és politikus. Er volt dísz a tanártestületnek. 1834-ben örökölte város Reptselőjévé választotta, mire ellenzéki viselkedése miatt a jogi tanárságot le kellett mondania; ekkor a matematikának lett tanára. 1848-ban államtudós lett Göttweil kultusz miniszteriumában. 1852-ben halt meg. Feltette a halás tanítvány tartott emlékbeszédet az Akadémiában. Szász György nagyon szerette a Komoly, közkövő Keményt, különben is a Kemény családdal szoros összeköttetésben volt; sokat is köszönhet neki az ifjú. Jogi előadásain Erdély körélelivel ismertette meg; magános élményeiben pedig bevezette a Höltyök ismeretébe. Kemény nem tanulója volt hanem barátja. Innen vannak a halának azon szép szavai emlékbeszédében: „Mint gyermeket megkülönböztetett, mint alig 17 éves ifjút e szíves értelmében barátjának tekintett. - Elhitette magával, hogy már felnőtt és ért esni vagyok, - kévél, de nemem így kévél, hogy mindig néltam valaminek kévél e szilárd hitte által. - Akarom kévél, tudják meg azon kévél, tudják meg az az egyjellen, hogy Szász György volt, ki őgem az irodalomra burkított és elő kévél, s hogy én az egész világon neki köszönök legtöbbet. Kemény Zsigmond tanulmányai II. 336.

A politika iránt érte hajlandóságát növelte az az igazság, mely ekkortájt az abszolutistikus Románnyal szembeni miatt egy Erdély elfogva. Mint fiatal ember szorgalmas látogatója volt a Karaton az 1834-iki országgyűlésnek, hol olyan barátai voltak az ellenzéknek, mint Kemény Dénes br. id. Szász György, Wesselényi Ferenc. Mindezekhez rokon, baráti kötelek fűtte, és így mintegy belevette magát az ellenzéki politikába. Erre magának hű rajt festi Erdély köréleléről az. írt esszéjében.

A 34-iki országgyűlést a kifejtett erős oppositio miatt feloszlatták, s újra némi pangás állott be a politika terén. Honiemy ekkor vissza vonult Szapudra, hol anyjának volt segítségére a gazdaság vezetésében. Csakhogy Kőltői belkének nem igen keltek a gazdasági kodás. Ha csak lehetett, elvonult Kőnyvei Kőre és első regényeinek alap- eszméje itt fogamzott meg agyában.

Itt voltál két Estendőt, arután pedig Maros-Násárhely-re ment a Királyi táblához gyakornoknak. Itt írta első művét a mohácsi vereedelem okairól, s kezdett verézeri kerek írni. Ez idő alatt teljesen elkészült a vizsgálata, hanem folyamodványát visszatartották. Ezen felbőszan Kodva szakit az ügyvidi pályával, s némi habrias után Pécsbe ment magyar egyetemre. Tíz hónapig tartózkodott itt, leginkább természetrajzi, boncolástani és pszichológiai előadásokat hallgatva.

1840-ben visszatért Holosvára s átvette az "Erdélyi Tiszadó" szerkesztését Kovács Lajos segítségével mellett. Az erdélyi elleniek egészen gravannizalis politikát írtak. Míg a szerelmek nem orvosolhatók, addig hallani sem akart reformokról. Honiemy természetesebb politikának volt a live. A szerelmek orvoslása mellett, az elérhető dolgokról sem mondott le csak azért, mert még nem kerültek sorba. Ez az irány csak hamar hivatkozott s így a vármegye mint az országgyűlésre hatással volt.

1842-ben elszólván az országgyűlés, Honiemy lemondott a szerkesztésről és Szapudra vonult, hol ekkor már János öcsere vette a gazdaságot. Itteni magányában írta verézeri kerek című "a korsokodás és ellenzerei" c. sziparát és itt adogozta ki első regényeit s néhány várlatot. Itt is Holosvárt itt 1846-ig, midám Pestre költözött, hol Kéchenyi assal kínálta meg, hogy az ő politikájának szolgáló lapot indísson meg. Honiemy azonban erre nem vállalkozott, hanem Eötvösékhez csatlakozott a "Pesti Tiszlap" mellé.

Ekkor állandóan letelepedett Pesten s itt is lakott egészen 1869-ig.
 Hivatali politikai működéséért az 1848-iki országgyűlésre Kóvár vidékre képviselőjévé választotta. Tronban Kemény nem igen szerepelt az országgyűlésben.
 Mint íziges, szerény férfi, került a nyilvános szereplés. Híven követte azonban az országgyűlést Debrecenben is, hol mindinkább aggodalommal nézte a dolgok fejleményét.

1849 tavaszán Franer belügyminisiteriumában lett tanácsos a credenciali bizottságban. Ennekből állt egész szereplése a forradalomban; de azért őt is proscibálták és ő az addig határban bujdosott.
 Mikor pedig visszatért Pestre, haditörvényszék elé állították, de Hayna megperczelmerezt neki.

Ekkor mint író élt Pesten. Egy másuttán adta ki regényeit, politikai röpiratait s leginkább táncokat írt a Pesti Naplóba. — A forradalom után igen szomorú volt az irodalom állapota. 48 előtt élénk hírlapirodalom virágzott, most a nemzeti hivatalos lapm kivül, egyéb lap nem volt. Hogy azonban mégis legyen a bécsi Kormányzat magyar közege is, azért alapította Bach a Pesti Naplót, Császár Ferenc szerkesztése mellet. Tronban a lap csakhamar a magyarság szószólója lett. Emiatt többször ismét kiűzték a bécsi rendőrséggel s gyakran cserélt szerkesztőt, míg végre 1855-ben Kemény is lett a szerkesztője, ki azért is munkatársa volt. Mint szerkesztő azon volt, hogy lopja szívesen a nemzeti ügyekről s a nemzeti érdekeket képviselőjévé tegye. Erre néve igen nagy politikai író volt. Az osztrák Kormányzat interkedésével szemben a teljes negatív alapjára állt, teljes passzív resistenciát fejtve ki. Telve volt; semmiben részt nem venni, semmit sem támogatni, a mi az osztrák Kormánytól ered. Magyar ékesszólás volt e hallgatásban. Megértette a nemzet és a bécsi Kormány állapotát. Tudta, hogy engedelmességre kényszerítheti magyan, de szilássa nem, legfeljebb bosszanthatja üldözheti, a mit bosszagosan ő is követelt, egy ízben 3 hónapra felfüggesztette a lapját. Kemény türelmei ezzel sem fogyott ki. Három hó múlva is csak hallgat

lett Kemény politikája.

Mián azonban kiadott az oktoberi diploma, végre szólni kezdett; s hangja férfias, nyílt volt. Kimondta, hogy az oktoberi diplomát nem lehet elfogadni, mert tagadja a jogfolytonosságot. Kitűnte tehát az 1848-iki törvények zárlatát, de óatosan, nem záva ki a kiegyezés-lehetőségét. Ezzel kitűnte az iránys, mely a kiegyezésre vezetett; hozzá csatlakozott Deák Ferencz, Andrássy Gyula gr. Eszpery títul s megindították a nagy harcot, melynek az 1867-iki kiegyezés lett az eredménye. 67-ben megalakult az új ministerium és a Pesti Napló lett hivatalos lapja. Kemény eszméi diadalt arattak. Az egész ország öntött a visszavitt alkotmány-nak, mindenki osztozott a diadal örömeiben, csak az nem, a ki a harcot vívta, a kinek a diadal nagy részben köszönhető: Kemény Zs. nem; mert ő már ekkor megtörtén, öntudatlansul bolyongott Pest utcáin, alig véve tudomást a körülötte történetekről. E megrázó sorokkal festi Gyulai Pál egyik beszédében Kemény tragikus sorsát. Talra, mégis élve tudni azt, kit szeretünk vagy tisztelünk, minden naplátni arcát a lélek visszfénye nélkül, hallani hangját a szellem érze nélkül, oly fájdalom, melynek könnyét nem száríthatja fel az idő, mert minden nap megújul, melynek alakulhat át enlékké, mert folyást tartó vezetőség. — Utolsó éveiben ily élő halott volt Kemény, s ily fájdalommal tekintettek reá barátai és tisztelői. Majd nem 7 évig élt körülünk, mint testi-lelki zom, s midőn 1875 végén / decs. 22-jián léte szenderült, inkább meggyűzést éreztünk, mint fájdalmat.

Oh! Kincs látvány is volt az, ha az években az utczán kalitkozunk vele, vagy megfigyeljük bucsi nyaralójában. A ki oly élesen szólt a megfigyelni az emberi szenvedélyek és társadalmi viszonyok az és oly mélyen merült saját szive vizsgálataiba, most bámmézzan tekintett körül, mintha minden új volna körülötte, vagy egy kedvűen nézett maga elé, mintha semmi sem érdekelné többé. A ki oly önmest és oly belsőben fejegette a politica irodalom és tudomány nagy kérdéseit, most összefüggés nélkül beszélt, vagy

mint gyermek csapongott egyik saigyról a másikra midőn önmaga vagy hirtelen harag felindulásai között..... Hisz ott mind hallgatagabb lett, s csak egy, egy indultatos fellobbanásban, vagy méla sóhajban adott életjelt, az ember munkásság és nyomonmarad mily szivvelható képét tárta eléink. Ime a leggyondolkozóbb fők egyikre gondolat nélkül, ime egy szenvedélyes szív érzéketlenül, ime egy élő, meghalva. —

Hemény végző éveinek tragikái ellentéte csak szőnyű tétőpontja azon ellentéteknek, melyek többé, kevésbé egész életén, sőt írói pályáján is átvonulnak. — Valóban Hemény nem volt sem szerencsés, se boldog ember, s mint író, renakivüli fényoldalakot, szokatlan árnyoldalakokkal egyesített. Fejedelmi nemességéből származott, egyik őse Erdély királyján ült, de az az ág, melyhez tartozott, folyvást vesztette birtokait.

Ő meglehetősen szegényen lépett az életbe s magyarszt írói munkásságából élt; heves, szenvedélyes vészalkasú volt, de egyzersmind átható, boncoló eszű; eszével folyvást zsarnokoskodott szivén, de ez neki inkább, csak mint a közpályán emberének sikerült, mint magánembernek kevésbé. Senki sem tudta jobban mérlegelni a viszonyokat, megjósolni a hajlatok és szenvedélyek fejleményeit és másoknak jó tanácsokat osztogatni, de a maga ügyeiben, határozatlan, télováros volt, s szenvedőlegesen engedte át magát a dolgok folyamának. Gyakran fásszotta a közönyöst, midőn szívvertett, és néha egy szóra, egy semmiségre kisért belőle a rejtett fájdalom és komor hangulatra súlyosle. Különösségei, szarkatott élete, többé-kévesbé a szív és ész, az idealizmus és realizmus küzdelmeiből folytak, a melyek sohasem szütkar nála összehangosa olvadni. Már gyermekkorában feltűnt az orakozottsága, mely az évek folyamánban mindinkább növekedett. Magánpra, csendre volt szükség, hogy összpontosithassa figyelmét, azért leginkább éjjel dolgozott. A konyhánkor feküdt s éjjelkor nélt föl, s hogy ébren tartsa magát, erős kávét és theát ivott. A lázas levekempég, a túlfeszített munkásság napjair rendszeren a kimerültség, munkáltság és szorakozás napjai

vállották fel. Így eltérő évtizedeken át, a mi lassan ként aláásta egész-
ségét.

Nagy szellem végző fellobbanása volt az a cikkek, melylyel Frossut-
nak a Kiegyezést megpánaszoló levelére felelt. Ezután teljesen beállt az
agyhágyulás, míg végre 1875 decz. 22.-én a halál megszabadította
Kinos állapotától Pusztá-Framarason.

Fremény Zsigmond regényeiről általában.

Mikor Fremény Zsigmond a 40-es években fölépelt br. Terina
Miklós és br. Ervös József voltak a magyar regényirodalom kiválóbb Reprä-
selői. Mindeketlen már előbb léptek fel és meglehetősen népszerűségre tettek
szert. Csakhamar azonban Fremény nevére is az övéikével együtt emleget-
ték. — Érdekes megfigyelnünk azon lényeges különbségeket, melyek e há-
rom nagy regényírónk közt fellelhetők.

Terina történelmi regényeket írt. Legkivált Erdély történelméről me-
relette tárgyairól, de ő csak külsőségekben fogta fel a történelmet, melyek
keretén belül egy-egy erkölcsi eszmét igyekezett megfestesíteni. Így
„Abafi”-ban az erős akarat döntő befolyását önművelődésünkre, nemese-
désünkre; „Folyóniban” a féltelenség következtét, „Móris Báthory”
ban az indulatok féltelmes hatását, ha hiányzik önművelődésünk. Terina
nem csak azért fordult a történelmekhez, hogy bemutasson egy-egy nagy
kört, személyeivel, szenvedélyeivel, vágyaival egész mozgalmassá élet-
vel, hanem hogy egy-egy erkölcsi eszmét bemutasson történelmi szemé-
lyeken. Ha vizsgáljuk regényeit, azt látjuk, hogy öltözeteknek, ün-
nepélyes meleteknek, várkastromoknak és több ilyen külsőségeknek
leírásához fordul legnagyobb elszáratással; hanem a kort-mozga-
ló eszméket, a kort nagy szenvedélyeit nem igen festi. Személyei nem annyira
saját kortuk szellemét fejezi ki, mint inkább az iróé. —

Eötvös József regényeiben is azt látjuk, hogy nem tisztán művészeti céljuk van; hanem mindegyik egy-egy erkölcsi, politikai v. társadalmi céllal szolgál. Ő maga kifejezi ezt azon szavakkal, hogy a költészet kedves játékká süllyed, ha elválna a köz nagy eszméitől s talán senki sem hordta oly közel a regényt saját korához, talán senki sem fejezte ki oly közel állóval saját korának eszméit, vágyait, törekvéseit, még történelmi regényeiben is, mint Eötvös. Így „Harthausi”-jában saját szíve és az európai társadalom fajriáltságait hallgatja, a hit nélküli való társadalom és az örvő szenvedélyek harcrai körül a kereszténység nagy eszméiben és erzésein keresve vigasztalást; a „Falu Tegyzőjében” a magyar társadalom sebeit tárja fel, a manesi előjogok és a nemzeti intézmények ellen irgalmat. Magyarország 1514-ben ez. regényében pedig a múlt képeivel a jelenre adnak határ a jobbágyok érákában.

Hemény, a ki magyarságot történelmi regényeket írt, abban különbözik mindektől, hogy nem veszi a regénybe sem tisztán erkölcsi sem tisztán politikai irányt. Ő csak az embert rajzolja, egyéni változásaiban, a szenvedélyekkel megohadt vegyületekben, mindenütt feltárva az eszmék és letterk emlékeit. Regényei valóságos tragikai regények, mindegyikben a legisztebb tragikum érvényesül. Talán Hemény nemcsak a legalsóbban értekezett a tragikumról, hanem regényei egyeznek mind a legtragikáiból regények, tragikusabbak mint tragédiáink. Hemény több ízben írt a tragédiáról, különösen az „Eszmé a regény és dráma körül”

Leépírvadalmi lapok 1853. / Hemény Frigyes tanulmányai / Pest 1870 II. 110-143. / az ottani értekezésében. Ebben fejezte ki alapos nézetét a tragikumról.

A tragikum az egyénnek az egyetemessel vagy együtthezessel való küzdelemből ered s a hősi bukásában jelenkezik. Az egyetem miniszor törvények összessége, melyek az erkölcsi, társadalmi, politikai, sőt az erkölcsi világrendet alkotják. Pl. Coriolanus a derék harafi, a kötelességet teljesítő polgár, a szerető férj és engedelműs fia

a ki sértve érte magát, mert féltelen büszkeségében nem tűrhette
 mellőzését, s elucy hataja ellenségeihez, hogy feldúlja honát, meg fe-
 ledkezve mindentől szeretteiről is. Tunc az egyén, a ki föl támad az
 egyetemes azon törvénye ellen, mely kárhórsája a hazaárulást. S
 loiolanus elbukik, mert az egyetemes mindig erősebb, mint az egyén.
 Így támad fel minden tragikai hősből az egyéni az egyetemes ellen,
 melynek örök érvényessége van, és melynek megsejtése hozza
 kiván az egyén bukását. Ez a világ rendje.

Vannak esetek, mikor, a miért az egyén kúrd, az
 helyes, de még nem ért meg a valóságok, és az összes akkor
 társadalom, még ellene van, az összeség ilyen meggyőződése alkotja az együtt-
 legesét. Az egyetemes örökérvényű, az együttleges mutandó, az egyetemes vál-
 tohatatlan, az együttleges divatszere. Pl. ha valaki a jobbágyág idejében
 el akarja költölni a jobbágyágot, öszoentközbe jut az együttlegessel,
 mert a jobbágyág létezése nem örök törvény, hanem még akkor a világ
 nem ért meg a megváltoztatására. Így az együttleges arra az esetre
 vonatkozólag az egyetemes jellegét vette föl.

Hemény a tragikumokat három neműs különböztette meg.

1.) It tragikumokat, vagy a hogy ő nevezi a drámai éreketnek első, legser-
 mézetesebb nemű az, midőn jelles, vonzó, nemes szűri, kitűnő befajdonsi-
 gokkal érke egyén, kúrd az ellenkező hatások ellen, s levedest vagy véte-
 get követ el, melyek felidőre ellene a bosszúálló nemerist. S midőn az
 egyén, - így mond, - kit vesztünk, mint az éltető lég a földet, átfu-
 gott, és mindig köntövesse tart, meghajlik egy bün, egy csát elött, a-
 nélkül, hogy eltörpülne, vagy keletit dobott volna a jogos viszonyok,
 a társadalmi és világrend ellen, - se kél bolla valandjike által
 a nemerist földéven, megbukik, s mi környezeti fogunk sorsán,
 az egyzersmind éreztük, hogy a költői igazságjétel, a művészi világ
 gondviselése nem hogy hátra kedélyünkben sanni ingerlő dissonanciait

És a tragikumok egyenesen mind legszokottabb formája. Ezt használták a görögök és a francia klasszikusok és magyarság Shakespeare is. Egy pl. Oshello azer ember, hős nemesszívű, szereti nejét mindenek felett, de a mellett indulatos, féltelen, könnyen hívó, a ki Tago isztónzására mindinkább van féltelenséggel adja át magát szenvedélyének, mely Desdemona megöletésében éri el tetőpontját és zúdítja rá a katasztrófát. Silyen a legtöbb tragikai hős: nemesszívű, jó erkölcsű, de a kit féltelen szenvedélye oly lettekre ragad, hogy felidéri magással a nome-
zist.

2.) A tragikum másik neve az, midőn egy gonosz ember a hős, rendkívüli tehetséggel megáldva, a ki nagy tehetségeit gonoszra használja, s főként haladva, meesésével bámulatunkat kelti föl, s féltelen ebből megy pályáján a tetőpont felé, midőn ellene támad az erkölcsi erők és törekedni. Egy szörnyeteg a hős, kit a szenvedés és üldözések, diadalának mámorában a becszomly vagy kéjvágy tetőpontján, az élet vagy végző megghiusított cél percében bukhatnak meg. Silyen Richard Király: roppant eszű, vakmerő, de romlott ember, ki vérel lép a trónra, elkövet minden gonoszt, sikertől veri minden. Egyre azonban a diadal mámorában, megbukhatja az ellene támadt múlt. — A tragikum e nemet csak Shakespeare használta, és csak az ő lángere került el a veszedelmek mely az ilyen tragikum alkalmasságánál fenyese. Mert a feltétlenül gonosz, csak iszonyatos, a feltétlenül aljas csak undor az ok nélkül szenvedő ártatlanok sorsa csak bős ingerültséget kelt bennünk és a katasztróphiánál könnyen történhetik, hogy nem a költői igazságérlet érezzük, hanem csak azt a csömört, melyet egy ronda zovarnak elapodása okoz vagy azon épen nem költői újmagját, mely egy dühös birkának leverelése kor tör ki keblünkből. Shakespeare is így került el a veszedélyt, hogy Richard nemcsak mindenben kibíró, hanem püpos s. e testi folytatkozás mi szenvedett bánások keserítik a lelket, s kedvek némileg elnerőbbekké te-

sei iránt. Hanem azért még Shakespeare sem tud annak hatást elidézni a darabjával, mint egyéb műveivel.

3.) Sem ez sem a harmadik nemét a tragikumnak nem használják a görögök. Ez az, mikor nyomorult egy ember áll előttünk, a kibünt követ el, a ki azonban egy nemesebb érzés vagy szenvedély hatása alatt javulni kezd, de minnél inkább javul, minnél inkább fordítja magához részvétünket, annál inkább kámad föl ölene a műlt, mely megsemmisíti. A tragikum e nemét legkevésbé a romantikusok kedvelik. Így mutatja be Hugo Viktor "Borgia-Lucretia"ját, ki minden gonoszságot elkövet, úgy hogy gyűlöljük, midőn törvénytelen fia iránti szeretetében tisztulni, nemesebbni kezd. Kezdi magygyezni részvétünkkel, mikor azonban mültya semmivé teszi.

Ugyancsak ilyen a "Kamelias hölgy" is Dumastól, ki az igazi szerelem tisztító tüzében kezd javulni, midőn mültya miatt bukni kell. Ilyen Lord Byron "Sardanapal"ja az dicszonyos arthi fejedelemben, a ki végre önére jut, keni akar és a végő katasztrófa nagy szerisége folytán majdnem drámailag érdekessé válik.

Hemény a tragikum e fajai könt az első használja, csak-hogy némi különbséggel. Ő nem annyira a bűnök tragikumát rajzolja mint inkább a tévedéseknek, monthatni az erény tragikumát.

A nagy tragédiák hősei bűntbe esnek és bűnükért lakolnak Heménynél azonban, az erény tévedéseit látjuk s azok büntetését. "Mintegy hirdetni látszik, hogy a bűntől könnyebb megőnni magunkat, mint nemesebb érzésünk esélytelen elragadtatásaitól; nem elég az erkölcs törvényeit meg nem szegni; még sok más józs érdek van, melyek megsértve, megfosztják magunkat, s az emberi viszonyokon, a hatás és ellenhatás természeténél fogva vastempereűség uralkodik.

Ez Hemény költészetének legjellemsőbb sajátosága, innen szárad lelkesítés, búskomolysága, meggyűlölése.

Missziája a nanczis: felelemmel eltelve, hallgatja, hirtelen sugal-
mait, s többemre tájékoztatja a magium mysticismusát, a mely szerint bűn
hódásunk soha sincs arányban tévedéseinkkel, s nemcsak magunkat
sodornak örvénybe, hanem mindazokat, kiket szerettünk, sőt néha
magát a hazát is, melyet éppen meg akartunk menteni.... Ilosci majd
mind az erény útján indulnak és jó szándékaik nemes érzésük veszté-
létől: "Gyulai emlékbeszéd 164: Nemes érzésük viszi őket bűnbe, jó
szándékaikból fakadnak bűnéik, erényeik túlzásából tévedéseik. Ere-
kéik kell bűnhódniuk. - Eről olyan komor Homéy világa. Akarjai mintha
nem is boldogságra születtek volna." morog regényein át, mely-
nek láttára elhamvad a Rómyni öröm, a meglepés, a porszórás van és a ha-
talma. Akarjainak ura a sors. En kivélem nincs más urad, igazmond; a
boldogságot választod cselnek: volt, nincs, az erény vezetődnek; éppen át-
lata kerülés hálomban; a bűnnel dacolva, - inre elapostak; gyengésiged-
del akartod számalummal kinyerni; hiúságod csak haragom utasítja." Péter
Pusapesti Szemle 184: Nincs alakja, kibe ne hatolna az erény egy sugára. De az
az erény ép oly szerencsétlenség csajok néve, mint a bűn.

A második lényeges különbség, mely elválasztja Homéy nanczis
regény-író társaitól, hanem más költőktől is, határozat kivétel az, hogy ő legin-
kább összetett motívumokat használ a jellemrajzban.

A jellemrész illetőleg két iskolát különböztetünk meg a műve-
sétben. Az egyik úgy jellemel, hogy csak az általános vonásokat összpontosít-
ja egy alakban, kité egy egész nem kifejezőjévé teszi. Így Keletkerék a tipus.
A másik iskola egyjénket fest, nem általánosítja az adott vonásokat egy
alakban, hogy az egész faj képviselőjévé legyen, melyben az összes jellemző
vonások tükröződjenek vissza, mintegy képen, hanem minden alakját
külön vonásokkal ruházza fel, melyek csak azt az egyet jellemzik,
melynek a faji vonások sajátos karaktert kölcsönöznek. Így jön létre
az egyén, mely nem egy fajnak képviselője többé, hanem külön álló alak.

stmas iskolás idealizálónak, eszményítőnek, emelt realizálónak
 egyenítőnek mondjuk. Minakelőnek megvan a maga jogosultsága a
 költészetben. Mert vannak tárgyak, melyeket csupán eszményileg lehet
 jellemezni. Pl. az ördögök, Mephistósa. Különben a költők rendszeren egyenítésre
 törekednek. Mindkét módnak megvan az előnye, de hátrányai is; az eszmé-
 nyítés rendszeren az általánosba és úrcsibe viszi bele az embert, az egyenítés pedig
 a közönségesbe, a túlságos részletezésbe, a csekély dolgok erős kidomborítására.
 f. Genre jellemzés) E hibába estek napjainkban a realizmusból felelt natu-
 ralista irányúak. Azt hitték ezek, hogy az idealizáló irány, vagyis az
 idealizmus száműrhetik a művészetből. Pedig idealizmus nélkül nincs sem
 művészet sem művészi egyenítés. Mindig akár eszmét akar a művész kife-
 jezni, akár egy jellemet megalkotni, akár egy cselekményt leírni, csak azo-
 kat a vonásokat szedi össze, melyek fontosak, jellemzők, kifejezők. Az idea-
 lizmus szorosán nem egyéb, mint egy eszmének művészi kifejezése és ezen
 eszmé kifejezésére szolgáló vonások összpontosítása. A naturalisták ana-
 mak öve alatt, hogy igazságra törekednek, megtagadták az idealizmust.
 Pedig nem szakíthat a költő az idealizmussal, ha hatást akar elérni.

Akármely iskolához tartozik valaki, van még egy módja a
 jellemrajzolásnak, mely a cselekmény és jellemfestésben komplikált motívum-
 okat használ. A jellemzés e módja jellemi leginkább Zemeny Eszperandot
 és Katalina Jozsefet. Minakelőnél azt látjuk, hogy személyeik nem egy indok-
 ból, nem egy szenvedélyből keletkeznek valamilyen, hanem többek, ellentétesek
 ra mindig több indító ok foly be. Ennek a módnak is megvan a maga ör-
 vénye, hogy nem áll elő jól összerendezett kép, hanem széjjel málik, az ala-
 kok könnyen érthetlenné válnak.

Zemeny nem igen fenyegeti e ocsedelem. Több szenvedélyt,
 több indokot olvaszt össze, melyek egymással hatva, egymást elcsúsztat, vagy
 mérsékelve idérik elő a bomzsolást és a katasztrófát. Holstory f. Fő
 és nője bizott vallásosság és hű könyvedelmiség, az aristokratiai idealizmus

és heves érzékiség vegyülete. Az „örvegys leánya” Tarnóczy a puritanizmus
és képmutatás, Kinek egy képzelt szerelemből folyó gyűlöletére Rapszi irigy-
séggé fajul és szent cselja magánbosszúra. Verbiery. Ford idők a tudomány
és optimizmus, a husa fisiség és öncsalás, a jóság és hiúság; Tóchy „It rajongót
a vallásos álmódorás és nagyjüri gőg, Koverkártaó gondvillanság és szelid
mérseklet olvadnak össze.” Gyulai emlékbeszéd. 172/

Mindelböl a két sajtáságból, melyek érdemei regényei-
nek, némi árnyoldalak is származnak. Az ő erős tragikai alapeszméi
és cselekvényei, melyek röviden előadva, mint egy drámában szokás,
talán erős hatásokat lennének; részletezve a regény bő határai közt,
nem oly hatásosak. It mi a szimpadon 3 óra alatt történik, az 3 kötetes
regényre elnyújtva sokat veszít hatásából. It dráma szűk körében csak
a fődolgozatra fordítjuk figyelmünket; a regény kémpelnes határai közt
sok megfér, olyan is a mi a fődolgozól elvonja figyelmünket; lekötnek a
részletek a leírások, a szinccs. Szóval nem domborodhatik ki annyira
az alapeszme, hogy csak a maga részére foghalja le figyelmünket. Ezért
van, hogy nem minden tragikai alapeszmenek Keves a regény. Tron-
fölt Kemény erős tragikai érzéséből magyarázható, hogy ő nem igere-
vegyt derült jeleneteket, idyli képeket elbeszélésébe, melyek némileg em-
litenek azt a nyomasztó hatást, melyet tragikai cselekvényei nekünk
tesznek. Nem annyira Kellenes változatosságna, mint zord fensegje
körekedett, sőt, mintha seljes ellentete akart volna lenni az oly regényiro-
nak, kik lehián fogják föl az életet, előszercettel fordult az élet sötétebb
oldalai felé, meg, megánadt a pessimizmus, bár ritkán érinté az iszony-
os határait is, s majdnem a groteszkbe tévedt. Ez volt egyik oka an-
nak, hogy regényei nem váltak oly Keves és népszerű olvasmányokká,
mint sokkal csekélyebb becű művek. — It másik oka pedig az, hogy
az összetett motívumok kifejtésében sokszor részletekbe bocsátottak
és fárasztóvá letten.

A harsogó Különbség Hemény és regényiro hírsai közt a historiai hűségre és az életkor rovására való törekvés. Ez nyújt bőséges kárpótlást Hemény minden közeletlenségéért. Valóban Hemény ebben minden magyar regényíróit felülmúl s vetekedik a Külföld legjobb regényíróival.

A historiai hűségéről többféle vélemény van újabb irodalmunkban. A régi irodalmunkban nem igen merül fel a Kérdés, sem Aristoteles sem Horatius, sem más bírálók nem tárgyalják a történelmi hűség sérdését. De erre nem is volt szükség. A régi éposok abban az időben költészetek, melyben történetük lefolyt, az akkori embereket festik, az akkori állapotokat rajzolják. Ennek fogva ezeknél a régi éposoknál melyek a nép közt semmeltek, nem is merülhetett fel Kérdés a történelmi hűségéről, mert hagyomány szerűen írták le a régi hőseket. Csak nekünk tűnik fel, hogy mily jól festette Homeros a hőseket, mennyire hű volt a Kóchos, mert ő egyszerűen az akkori embereket festette.

Hésőbb nem ügyeltek arra, hogy valamely költészetben azon Kérdésről rajzolva, melyben tárgya lefolyt, csak arra figyelték, hogy a jellemrajz jó legyen. Így volt ez egész a XVIII. századig. A német és francia regényekben így beszéltek és cselekedtek a hősek, mint akkor szokás volt. Sőt még a festészetben, szobrászatban is iparkodtak a Rómák színerétel feltüntetni. A Római kori festőknek, a spanyol és németalföldi mestereknek Répim Krisztus és az apostolok spanyol, illetőleg németalföldi divatos ruhákban láthatók. Még a francia klasszikusoknál a színpadon sem adtak semmit sem arra, hogy a történelmi hűséggel illúziókat felkeltsek. A római hősek francia mádrágban, spanyol gallérban jelentek meg, s ip úgy beszéltek, mint akár melyik francia gavalier.

Így tartott ez egészen a XVIII. századig. Se a Répiművészetekben, sem a Költészetben nyomát is alig leljük a historiai hűségnek. Megelégedtek az érdekes cselekvéssel és a szeméremteljes találó rajzaival. Maga

Shakespeare is Kétféle jellemrajzoló ugyan, de historiai drámaiban mégis inkább a saját korát festi; római hőseit salátoan jellemzi, de azért azok magyarságra korabeli angolok. Izzéle annyira éles jellemi hű festésében hogy egy egy rómairol mégis jellemzését az újabb történelmi kutatások mindenben igazolják; - de ő inkább csak a belsöre fordította minden gondját sa külsőségeket elhanyagolta. Pedig csak így tette volna teljes historiai illusiókat.

csak az újabb időben kezdtek súlyt vetni a történelmi hűségre is. Izzel felmerült a fontos kérdés, anélkül, hogy mind máig Kétféle megoldás nyert volna. - Maga Lessing is, midőn a historiai drámiáról beszél, azt mondja, hogy a történelem a nekik repetoriuma a költők számára, a honnan merithetik a nekik kétség tárgyakat, csak arra ügyeljenek, hogy mindig embert rajzoljanak. It földolgy, az igaz, mindig a jó jellemrajzolásban rejlik, de a történelmi hűséget sem lehet elhanyagolni a nélkül, hogy meg ne rontsa illusiókat.

It jelen század elején vetették fel az aesthetikusok a történelmi hűség kérdését, midőn a historiai tanulmányok óriási lendületre indultak s egyes korszakok igazabb szinben tűntek fel. Történelmi tudásunk tájult mind külsőleg, mind belsőleg; a historiai személyek jobban kidomborodtak; a jellemző vonások egész tömege lett ismeretese, fölvettelett tehát már a kérdés: van-e joga a költészetnek megváltoztatni a historiai személyeket, vagy olyanokul tűntetni fel, mint a történelem előadja? Ez minél hangosabban kezdtek sürgetni, hogy a historiai valóságot adják elő, a költ rajzolják, azt a különbséget tünessenek fel, mely a múlt, - és a mi korunk között fennáll. Mind nagyobb tért hódított az a nézet, hogy a történelmi tárgyakat hiven kell előadni. Ez természetesen a költői szabadság korlátozása volt. Megindult tehát a vita, melynek nyomait irodalmunkban is megváltjuk.

Először br. Kétféle József pendiri meg az eszmét a „Magyarország

1514. ben ez. regényekes irt előszavában. Ebben kerekben kimondja, hogy a költőnek nincs joga a történetet megváltoztatni, és az emberek jellemét, akár erényesek akár bűnösök legyenek is, más színben tüntetni föl, mint a hogy a történet elem bizonyossága mutatja. Ez annyi, mintha valakinek ellopják a pénzét, ez solvájias. Hasonlóképen, ha valakinek becsületét, emlékezetét megviselik, vagy éppen meggyalazzák, ez erkölcsi solvájiaság.

Értvös azonban abban séved, hogy pusztán erkölcsi szempontból követeli a történeti hűséget. Van e szempontnak is jogosultsága, de itoljára és művészi dolgokban mindig a művészi szempontnak kell irányónak lenni. Csak az lehet helyes, a mi a művészet természetéből folyik, a mit a művészet célja meghatároz. A művészet célja pedig, hogy illusziót teremtsen, hogy elhitesse velünk, a mit előttünk röpöl, vagyis hogy valószínű legyen. Ha látunk egy színművet, benne élünk, mintegy valóságban, ha olvassunk egy regényt, az emberi természetet, az emberi szívet keressük benne, mert csak ha valószínű az előadott dolog, valószínűek a szereplőgyének, akkor leszen teljesebb illuszió. Emberi természetünk iszlónöz, hogy a valószínűt keressük mindenben, - még a tündéri dolgokban is, ott is tehát, a hol a fizikai valószínűség megszűnik, keressük az erkölcsi valószínűséget, melynek megszűnnie nem szabad.

Az illuszió teremtsere lévén a művészet főcélja, teremthet bennünk illusziót egy történeti regény, ha tele van történettel ellenkerő fölfogással, tényekkel, szenvedélyekkel, ha nincs benne semmi olyan, a minek történeti alapja volna? Tunc a művészeti szempont. Nem szükséges tehát fölvennünk, mint Értvös tette, - az erkölcsi tulajton jogát, - melyet megsérteni nem szabad, midőn a történeti hűséget követeljük, elég nekünk erre a művészeti szempont, mely szerint minden műben valószínűséget

Keressünk. It művészi szempontot az erkölcsi előtérrel járja a
gyanú, de a földoloz mégis annak. Ez a valószínűség azt követeli a költőtől
hogy ha a jelentől meríti tárgyát, ne alkosson olyan jellemeket, melyek
ben nincs teljességi igazság; ha pedig a múltból, akkor a jellemeket ne re-
szolja olyanokul, hogy historiai öntudatunkkal ellentétbe jöjjenek.

Ez a historiai hűség abban áll, hogy a költő műve legáltalában nagy-
vonalakban hű legyen a történelomhez. Ezzel azonban korántsem azt köve-
teljük, hogy a költő rabszolgamódra ragaszkodjék a történelomhez, hogy a
szabad alakításról teljesen lemondjon. A historiai hűség követelése pedig
épen ezt a jogát korlátozza. — Összefüggésbe jön ilyen formán a költő jog-
követelésével; a költői szabadság a historiai hűséggel. E költő meggyeskedés
megkísérlettek az újabb esztétikusok, megkísérlette maga Heine is,
ki oly mélyrehatáson foglalkozott a kérdéssel, hogy figyelemes bizvást
ismertetőül szolgálhatunk. f. l. Élet és irodalom. Olcsó könyvtár 1883. 59-68

Megállapíthatjuk e szerint a főszabályt, mely szerint:
Tisztelettel kell a historiai hűséget, de megvan a költőnek a maga szabadsá-
ga, mely szerint bizonyos korlátok között szabadon mozoghat. Ha ugyan-
is nem szabatos határt historiai hűségre való törekvésében, hűt vesze-
delmennek teszi ki magát. 1) hogy kikerekített és összefüggő események nem
adhat, 2) hogy jellemének fejlesztésében a folytonosság és a szoros kapcsol-
lat megőrizni, sőt magy részben fel is áldozhatik.

A történelom egy soha be nem végzett egész, mely a múltból
a jelenet át a jövőre szövi magát s még nagy korlátokai sem kikerekít-
tek egészer. A regénynek ellenben művészi kikerekítettség kell lenni
kiformált mesével, megoldott eseményekkel, célhoz vitt lényekkel, leper-
gett szenvedélyekkel és a katasztróphában elmondott költői igazságjel-
leltekkel.

A történelom epikai könnyelemmel mozog, míg a regényben
sőt drámai gyorsaság kell.

A történelem sok külön fontalat sző, melyeket nincs szükség egybe kapcsolni, melyeket a tények bölcselene az idők logikája s a szellem közössége tart össze, de oly észrevehellen kapcsolatokkal, hogy azok gyakran, csupán a későbbi kor történelvi állat fedezetek fel, ellenben a regényíró gyűlöletbe vonja a szétszórt elemeket s mechanizmusában csak a látható összefüggés bír becsesél.

A történelem, így a miénk van, sokasem művészi, a regénynek művészinek kell lenni. Ezen eszmékből fejt ki Hamány a regényíró szabadságait a történelmi hűséggel szemben:

Ezek a következők:

- 1.) Össze nem függő jeleneteket közös kiinduló pont alá vonhat. Nagyis szorosabb kapcsolatot hoz létre az események szerkeztető szálai között.
- 2.) Az okoknak is következményeknek szorosabb formát adhat. Az okok és következmények nem mindig tűnnek fel kellő világításban a történelemben. A regényíró tehát megteheti, hogy egyes okok következményeit elősebben tüntesse fel és megfordítsa.
- 3.) Megszakított tényeket egymásból eredőkké is folytonosakká tehet. A történelemben gyakran megszakadnak a tények, melyeket a regényíró, ha jellemi vagy a bonyodalom kívánja, egybe kapcsolhat.
- 4.) Egységet idézhet az események zihált csoportjába, egy költött jellem vagy költött körülmény által. Ezzel nem rontja illúziókat, csak olyan legyen az a jellem vagy körülmény, hogy azon korba beleilljen.
- 5.) Még különösen a drámában, arra is jól van jogosítva a költő, hogy a mi a történelemben hosszabb idő alatt történt, rövidebbnek képzeltesse. Ez azonban nagy óvatosságot igényel, a mennyiben itt minden bontható sok illúziót ronthat szét.
- 6.) Egyes tényeknek vagy cselekvényeknek indító okát szabadon alakíthatja a költő, ha azt a historica költőleg jól nem deríti. Csak ne dyan költőn, a mi historiai tudásunkkal merőben dlenkeznék.

Tölkéket emmji szabadsággal rendelkezik is a költő, mégis úgy találjuk
hoggy nem minden történeti tárgy alkalmas művészi feldolgozásra
sőt igen kevés tárgy az olyan, melyet akár regényre, akár drámára
lehetne alakítani, úgy, hogy csak a historiai személyek szerepelnek
benn. Pedig csak úgy lehet irásai hatású művet alkotni, ha nagy
historiai tárgyak és erős költői alakító képesség találkoznak össze.
Ilyenek Shakespearenek a római történelemből vett darabjai.

Mint hogy ez így van, szabadsága van a költőnek, a tárgyvá-
lasztást illetőleg is:

- 1) Oly eseményt vehet föl, a mely megtörtént ugyan, de nem első
rangú, hanem csak második vagy harmadrangú esemény a mely mégis
abban az időben a melyben történt, némi feltűnést keltett. Ez esemény
ság teret nyit a költői alkotásnak. Ezt teszi a költő középponttá,
e körül csoportosítja a nagyobb, nevezetesebb eseményeket és személy-
ket, melyek arában nem folynak be az eseményre általánosan,
és inkább csak nagy vonásokkal festett történeti háttérrel alkotnak.
- 2) A második mód az, mikor nem is vesz fel a költő megtörtént eseményt,
hanem maga gondolt ki egyet, melyet beilleszt abba a körbe, melyre
festeni akar. Ezt a módot ajánlja Heming is: ha vonzza valamely
kor a költőt, hagyja a történeti eseményeket és elgondolják magy,
ingymond, - ha ezen külső ramiában egy önálló mesét költöhet, mely
csak alig támaszkodik a történeti tényekre, mely nem igen szere-
pelteti a történeti egyéniségeket, mely nem költőinek listól nagy
motivumokat, mely saját képzeletéből szövöti ki a katasztrófát,
és a költő jobbra csak színt, zamatot, szellemet vesz át. Így tett
sok esetben Gott Walter és maga Heming is használta a második
módot; de tisztán nagy történeti eseményt sohasem dolgozott fel.
Az első módot látjuk az "Öreggy és leánya" ce. regényében, mely-
nek alapja való történet, de nem valami fontos esemény, egy

Mikes fiú szerelme Tamóczy Sáriába, kit nem akartak neki adni, miért is ő el szökött. Túlán az van megírva, mint ment Sökre a Mikes familia ezen pör folyán. Ez nem valami világ-ra szóló fontos esemény, de ehhez kapcsolja Kemény, mint központ-hoz az egész Rómák gazdaság sánczát rajzát. Práközy György udvarát, a protest. és Katholikusk surlódásait, sőt az egész akkori közéletet. De mindez csak a háttérrel alkotja, magát a regény tárgyát szabadon alakítja Kemény.

A „Ford idők” főtárgya kéjvesen Róttól: Eleonórnak és Csák Dorának szerelme; de alig van magyar történelmi regény, mely valálább vonásokkal rajzolná Magyarország Keltészakadását. Rótt a borbély nagy prozessurát, és az általános borbélyban a törökök intriguát, Szabella Királyné, Fráter György, Werbőczy törekvéseit, szomorú sorsukat és a Csák család tragédiáját.

Étvös, „Magyarország 1514-ben” cz. regényében mind történelmi alakok viszik a főszerepet, mégsem annyira történelmi regény ez, mint Kemény akármelyik regénye, mert a történelmi eseményeken kívül föl kell tüntetni annak a Rómák uralkodó eseményeit, források szenvedélyeit, törekvéseit, gondolkodás módját, tehát az általános emberin kívül adni kell a Rómák olyatén fellenzését is, mely más korra nem illik.

A Kemény épen ebben mutatja föl, mind Étvöst, mind Zosi-Rát. Ő keveset adott külsőségekre, melyekre a történelmi regényi rók rendszeren oly nagy súlyt fektetnek, de annál többet belsőre, a lényegre. Nem írja le körülményesen az épületet, a bútor, a ruházatot, de annál nagyobb gonddal eleveníti föl a Rótt mozgató eszméket és szenvedélyeket. Deleli magát a múltba és együtt érez személyeivel. Összeolvasztja a művésze-

li erőt és a történeli igazságot, az egyénekben rajzolva a kor
eszméit és szenvedélyeit. E műdben rejlik a valódi történeli
regény titka, mert az egyének iránt fejlődő költői érdek
közlebb hozza a kort is szívünkhez, értelmünkhez egyaránt
[Gyulai Emlékbeszéd 171.]

Ísika a külsőségekre vetette a legnagyobb súlyt,
nem hatolt be a leírt kor belső lényébe. Erős nagy történel
mi tanulmányokkal fog regényei megírásához, de a kor ki
jés egészében, eszméivel, szenvedélyeivel együtt ritkán tudja
szerencsésen feltüntetni. Kemény mester mindében, azért
múlja felül mindkettőjüket. Regényeinek főcse is ebben
áll.

Kemény Zsigmond elbeszélő módja és stílusa.

Kemény Zsigmond regényei, mint láttuk, csodakönyv és jellem
rajolás tekintetében, magasán állnak egyéb regények fölött.
Ő azonban inkább jó Rigorista, mint Kiváló; az előadás folya
matosságát, az elbeszélés Ritmikus báját megkapadta tőle a leme
szet. Nincs megátalva azzal a tehetséggel, hogy nagy gondolata
inak megvalósítsa a legmegfelelőbb kifejezést. Ezért lesz sokszor
nehézkessé.

Keménynek nincsenek hatalmában a nyelv művészeté
nek oly titkai, a melyek az elbeszélést vonzóvá, a párbeszédet de
vennővé teszik. Itt magánbeszédben, a benső lelki küzdelem folleplece
sében már sokkal szerencsésebb. Néha itt oly eleven, oly határozó,
hogy a legkiválóbb költőkkel versenyez. Itt természet, hely és kör
nyezet hatásának rajza a kedélyre, Ritmikus sikerül neki.
Az a lelkiállapot mielőtt az ész dialektikája elhagyja a szívet

vagy szívó az ész, a midőn a képzelődés magyítja vagy kicsi-
nyíti a tárgyakat, a szenvedély tüzei vagy hűti a mámor-
nak és kiábrándulásnak, a lettre ragadkatásnak és a lett
visszahatásának hangulata, a köze álmodozás, a sejtel-
mes borongás a legköltőibb stílusra valóban Keményben.

Regényeinek helyei a magyar Költészet legzelebb lapján közé
fogtak tartozni mindenkor. / Gyulai emlékbeszédei 173. /

Kemény phantasiája erős és gazdag volt, szelleme emel-
kedett, szive és emléke tele a történet és az élet tapasztalatai-
val. Regényeinek eseményei és jellemrajza átgondolva,
átérezve, élénken állottak szembe előtt; mindig a legjobban
megalkotta a belső formát. De ezt sokszor tudta összehang-
zásba hozni a külső forma szabályosságával.

Minden minél nyissan meg kell különböztetnünk Külső és belső
formát. A Külső formát alkotja a nyelv, előadás és a verselés, hogy t. i. ama-
ne legyen líris, emben pedig a rythmus jó, szabályos legyen.

A belső formát, mindig a compositio adja s mindig a műfaj saját-
sága s a költő célja határozza meg. Ettől függ egyrészt mind az is, vaj-
jon melyik költői fajba tartozik egy mű, mert minden műfajnak
megvan a maga sajátos formája. Mindig a belső forma határozza
meg valamely műnek a fajtát, emellett van még egy bensőbb forma is,
melynek alapja a költő egyéniségében rejlik is attól függ, hogy fogja
fel a tárgyat és hogy alkot belőle költői művet.

A belső forma nagyon fontos, mert az adja meg valamely műnek
az értékét; de azért a külső formát sem szabad elhanyagolni, mert
a belső formát nagyon eheli a nyelv helyessége, az előadás könnyed-
sége a rythmus bája. Igyszerű a szépnek ezen meghatározása:

Formában és forma által kifejezett eszme.

Megesik azonban, hogy a külső forma tökéletességének nem

feldel meg a belső, vagy minden költészet belső forma, gyarló külső alakba
jelenik meg. Minakeltőre kimáló gondolat kell a költőnek fordításra
Egyik nem pótolhatja a másikat. Madách Ture hatolmas gondolata
azért nem hatolhat be egyszerre agyunkba, mert mi csenev oly ke-
lmesen előadva, mint pl. Goethei. És a költő nem abban különbözik
más emberektől, hogy érzéses gondolatai vannak, hanem, hogy ezek
a legmegfelelőbb formában ki tudja fejezni. Ha azok az érzések, azon-
eszmék, gondolatok, melyeket a költő kifejez, nem volnának meg az
emberi szívben, a költészetnek sem volna határa. Hanem a lélek-
ben szunnyadnak, és a költő szavára egyszerre megelevenednek
és mi együtt érzünk, együtt gondolkodunk a költővel.

Heménynél sem találjuk meg mindig a külső és belső for-
ma összhangját. Mindig úgy látszik, mintha Kármán hangyával,
mintha Mercedes a nagy gondolatát, erős érzését legjobban kifejező
szavakat. Ebből magyarázhatjuk meg, hogy egyenlenséget, ne-
hézkességet találunk munkáiban. Mindannyiunk regényében találunk
igen sikerült lapokat, melyeket azután a lapgyártásból, színt-
lenéből megirt lapok követnek. Hemény egyes jelenetei rendkívül
sikerültek, de sok helyen tapasztaljuk nehézkességet, midőn er-
je mindegy elhagyjuk látszik, s midőn érezzük, hogy egy-egy jele-
netek összevontabbán, folyamatos sággal megírva nagyobb hatású
lenne, midőn stilusa rendkívüli szépségeket árassza is, oly gond-
oltságokat követ el, melyeket középszerű író is el szokott kerülni.
Hemény maga is mindegy érezni látszik, hogy az elbeszélés művésze-
te nincs teljesen hatalmában. Trésk sokszor teljesen elhagyja az
elbeszélés folyamatos módját s vagy drámai alakba inti a történe-
tet vagy naplószerűen vagy levélalakban mondja el az eseménye-
ket. Így költészet drámai jelenet fordul elő a "Gyulai Pál"-ban,
hol még a személyeket is külön kiírja. Levélalakban adja elő a

31.
"Kérj és nő" eseményeinek nagy részét, a naplóalakra pedig több regényé-
ben használja. Kemény mindenek fogymozását legfeltűnőbben
jelenkeznek első regényeiben.

Ugyancsak első regényeiben nagyon szerette a hosszas kisé-
réseseket is, és örömet tapasztalozott lélektanai fejtegetésekbe. Gaz-
dag eszméinek, nagy gondolatainak fejtegetései nagy terít foglal-
nak el műveiben. Ez különben általános szokás volt e század első
székeiben. Ezt látjuk Bulwer, Sand György stb. regényeiben
és nálunk Eötvösnél, kik lapokat szentelnek, politikai, vallási v.
társadalmi eszmék fejtegetésére. Mindez így látszik abból a jelfo-
gásból származott, mely nem tekintette a regényt tisztán költői
műfajnak, hanem valamilyen közbeső dolognak költészet és tudomány
között. Legyenek e fejtegetések bármily érdekesek, bármily ragyo-
zó dialektikával megírva, bőséges gondolatokkal gazdagon, mégis
ártanak a regény compositiójának és nem is valóik igazán a költé-
szetbe.

És így nem valóik be a pszichológiai citekészések sem. Mert
nem az a fődolog, hogy a regényhöz analysáljuk, tetkinek lélek-
tani magyarázatát adjuk, hanem az, hogy a szerző ne legyenek
a pszichológiával ellenkezők, lélektanilag lehetetlenek, hogy
az illető személyt úgy rajzoljuk, hogy saját maga fejte meg lé-
lek állapotát.

Kemény bőséges tudással bírt, s nem tudta megállani,
hogy ezt ne éreztesse regényeiben. "Kivált Gyulai Pál" ban szel-
lemének és ismeretének egész gazdagságát életük háta. Még
nem volt eléggé ma a regény formájának, hol aránytalán-
ságba, hol túlbőveltségbe esett; nemcsak költő, hanem philosoph
is akart lenni; nemcsak rajzolta, hanem egyzessmind becsolta
is a szenvedélyeket. Hiszött mindinkább élet e módid, mű-

vá arányosan emelkedve alakultak egy kerék egészé; elbeszélő
módja is nyers könnyedségében is folyamatosságban, bár fog
kozása e tekintetben folyóat szembe tűnő maradt. / Gyulai emlé
beszéd 170. /

Egyébiránt Kemény egyes foglalkozásai nem tehetség
gyöngegségéből erednek, hanem dolgozási módjából. Egyszerre
sokat, lázas tevékenységgel dolgozott, mi kivellenül Kimerít
séget, bágyadtságot okozott gyakorta. Innen vannak regény
ben a bágyadtabbán megírt részek. És nem igen szerette
műveit javíthatni. A mit egyszer megírt, / mindig velin papírr
irt nagy olvasható betűkkel / minden revízió nélkül adta nyom
dába. Ebből magyarázható meg, melynek nevelésigé hűbéja az
"Özvegy és leánya" ban / a lovasa a ló sütyébe vágja sarkán
lyuját sat. / Ebből erednek stibaris foglalkozásai, rosszul alk
tolt mondatszerkesztési, idegrendszeri is.

Gyulai Pál.

A regény tárgya. Dr. Kemény Zsigmond első regénye, mely
lyet fellepelt, 1846-ban jelent meg öt kötetben.

Historiai regény, melynek tárgyát Erdély történeléből,
Báthory Zsigmond uralkodásai éveiből merítette. Targyat
nem előrangú, Kinnagasló, általános érdekű történel Képei,
hanem egy ~~szűkebb~~ Kőrű, Kisebb érdekű, mely Kőrűl csoportosított
a historiai eseményeket.

A regény hőse: Gyulai Pál, előkelő erdélyi ir, Ki fiatalabb
eveiben a páduai egyetemen tanult. Mikor háza került, for
sok hivatalokat viselt, nagyváradi Kapitány lett, és mint il
egy Kőmpet irt a váradi Kapitányság kötelesegeiről, melyből

tapintatos, sőt politikai és tárgyismeretet tanul-
 sított, és akkora hatással volt, hogy a nemzeti fe-
 jedelmek által a kapitányi beiktatás kor mindig
 unneplésen felolvastatott. Később Bátori Sigmund
 nak lett kegyence és főtanácsadója. Ely minőségben
 osztrákországra jutott Bátori Boldizsár a fejedelmek
 nokorával a ki meg bukta. Mint kegyesített jó-
 ságára, a bafára vonult, hol egy éjjel Bátori Boldi-
 zsár megölette. Ez minden a historiai esemény, mely
 Kemény regényének a magva. Mint látjuk nem valami
 kiváló esemény, mert aránylag kevés Sigmund feje-
 dedelmek sok kegyence volt, nemcsak Gyulai Pál.
 E lehet sem von maga után fontos követkermények
 De az ő hatalmas lehetsége abból a magánem mindennek
 tárgyát oly megrendítő tragikai eseményt alkotott.
 Regénye valódi historiai regény, mert Kemény mi-
 nál a kevésbé fontos tárgyat választotta horvát nagy
 történelmi eseményekkel a költői szabadságnak építő
 szabás mellett minden erejével azon igyekszik, hogy az
 Dily akkori követéteiről teljesen hi képet rajzoljon.

A regény eseménye.

A regény eseménye nagy vonásokban a következő:
 Gyulai Pál hatalmas főúr; etasson Bálcsi Kristóf feje-
 dedelmek között látjuk őt szerepelni, és mindjárt után
 Bátori István lengyel királyhoz való küldetésében.
 mindjárt itt tovább megismerhet vele a költő.
 Gyulait a hála esatolta Bátori Sigmundhoz, arúj feje-
 dedelmek: — mert neki voltak utat napjai, melyekben
 szenvedni és szeretni tanulunk, melyekben minden öröm,
 virág, mely elhervad, hamvaival szemétkemjiti aron
 földet, haman rövid életé felett volt ki a küldő keble. —
 Az ifjú bánata mindig sülárdit, araggé görnyeszt.
 Gyulai eren napjai azok voltak, minden mint 19 éves
 ifjú, harakéven a paduai egyetemről. Békesi Gáspár
 lárdása küldő, ső Bekessher állott. tronban a st. páli

akkor - De jure figyelmem, ősem Gyulai! - tehát akkor em-
lékerr meg a név Bátori Istvánról, ki már hihetőleg ősei-
her költöttek. És megemlékve a névvel Dele' arólsasít.
Tudomkorra a menleknek. Balogasonyunknak ésa megfe-
sített Istennek, hogy őrköjének a megholt atka főtök és
bíráják meg az, ki a vég hogsamány sárait megörögni máne-
Tudomkorra pedig sánd le gyűrűt újaidió és küldet Bátori
Sigmund Erdélyi vajdának megünnöven, hogy or aron gyűrű,
inclyröt István király vég hogsamány éban ítek alatt senn-
Delkerék. - Ereket voltak ar őreg király vég sárai: "Lejy hü
Sigmund vajdának." - Így tudom Gyulai sívében a kiállhat-
tan hála a Bátori her, kinténösen Sigmund úrunk.

19 éves Sigmund, midőn átveszi a kormányzást Gyulai pedig
már ekkor a kormányzani is tagja sa fejedelm legbefolyásos-
kegyencse Sigmund úrunk, mitert sarraskövy is tanúsítja a
igen vidám volt. Sok aban művés, énekes zenés stb. népekkel.
Ereketnek Gyulai volka felügyelőjük. Tintek amyskeiának
et adásait is. Sigmund házaga is inkább kedve miatt nem nyer-
hetik meg magának egész Erdély sarralmát. Mellette tekintélyes
járja volt rokonának, Bátori Boldizsárnak, ki a merei hádák
kapitánya Fogaras grófja és Erdély legkedvesebb leven leje volt ar-
cran minden feltalálható, mi a Bátori család sarrasaitan méltó-
gas és parrsóló volt. It néj királtképen sarrétké és épen erét
gyana ködök is. Sigmund ésa két rokon sarrás sarralkodásban
elt, de inkább csak aprótkas dolgokkal baccan taglák egymás-
it sarralkodás is sarran erét, hogy egy versenyparrásnála gyarslá-
bíu sarrak, ki Sigmund híve volt, versenpre sarralkodás Boldizsár,
mikover, it legyörte, még megisátotte. E lál sarras sarrak
mind befolyásosab kegyencse lett. Egy myssterium et adásá-
val sarrasabab kalandor, a zenének sarrétké sarrak sarrak-
sel sarrak Boldizsár, mely csak fejedelmellett meg-
Erdély Gyulai korralka sarrak, ki sarrak sarrak, miert is el

szokása, tántorba sejtte. Mindenért a Boldizsár pár-
liak meglátják, Semmel, mint ügyök martuját ked-
Dicsőülési és a művésze maga is láptalja a hűségének
hírelgo korhangulatot. Er arra a gondolatok ligy Gyu-
lái, hogy Semmel Dühös Boldizsár párli; De zolt meg-
sarra vele szemben semmitől eljövés is. Ennek véle-
saka pedig, hogy Semmel art hitte, hogy Gyulai neje utas-
vagyik. Gyulai h. i. egy nővel látott Urmannal Semmel
járul levagatnia kedves ködött tőle a nő felől, a kire-
meg is bán király semelében de egy elorragban látott
időalja emlékereske, de kirol nem tudta, hogy Semmel
hűségosan felelt neje. Ezt Urmann most sem is-
el neki - hanem elmondta Semmelnek, hogy Gyulai
kedves ködött neje felől. Er ingerelle fel a szenvedé-
sok és az őt felelt vissza Gyulainak.
Semmel elfogadással leni meg Gyulai ar első nejeles
lépést magi kuma felé; erref utólag megára a körülmé-
nyek halalmát, mely tankeles. - Mivel Semmel elfo-
lása után mind nagyobb lett az ebjübbenseg, melyek
egy felől a prágai udvar eselövénjei, más felől a totó-
dolgálatban álló maderisok folytonosan vitának.
Az események ilyetén nyomása alatt, Kovácsnay Kancre-
lér hitkestanai gyűlést hivatalossre, eldöntendő, vajjon
Sigmund fejedelem vagy Boldizsár legyen az alorag
Erdély bekijerit, et tanácsa goks esküvel kötelezik
magokak hitkelesse és kenye beordé után 5 róda
ellen elhatároák, hogy Boldizsár, mikely törvény-
selen lette a gada. Saja magát itessék meg. Ezt a határo-
ratat Gyulai eskü alatt körli Sigmundtal. kitöbaront
Carigli Munk a fejedelem gyontatóája meglátja
is, mivel a prágai udvar sok tekintetben örömit Boldi-
várségitsejdel, hiúv adja ennek, ki visoravonul tőg-
ravarára. Gyulai pedig, egye jobban feltven Sigmund

De figyelle az eseményeket és tetteket, hogy mindig történelmi
szemmel nézzél rájuk, nem csak Bolcsivákkal, hanem a
másokkal is, és mások követeivel.